
Europski GLASNIK

14

AKTUALNOST JOHNSA BASKINA
IN MEMORIAM TEA BEUČIĆ RIMAY (1958.-2009.)

KRIZA UČENJA

REDEKERE: KRIZA ŠKOLE JE KRIZA ŽIVOTA
ALAIN, HANNAH ARENDT, LEO STRAUSS: ŠTO JE
HUMANISTIČKO OBRAZOVANJE? JOSE ORTEGA Y
GASSET: MISJA SVEUČILIŠTA, JACQUES DERRIDA:
SVEUČILIŠTE BEZ AVTIJE, FINKELKRAUT:
GIMNAZIJALCI, NITROVA KULTURA, TODOROV:
JOS DAVIČUO ŠKOLA BLOOM: STUDENT I SVEUČILIŠTE,
MUNCI, LOUISIANC: POŠTITE NEOLIBERALIZMA,
GIBRON, DONOVIJET, BRISTOLIAN: PORUČJE SŠTVO
U VISOKOM ŠKOLSTVU DEAN KOHLE, O RIJEK U
STUDENSKOM OKRUŽENJU... DO I RUGGERO:
"NEĆEMO MI PLAĆATI ZA VAŠU KRIZU", ZLATAR:
BLOKADOM - ZA JAVNOSTI HORVAT, ŠTICK:
ANATOMIJA DITINE PORUČJE

ZAGLUPIT I UČENJE ŠKOLSTVA

CARR, NYRIL KYRIAK, VICENTE: PROTIV HIGESONJE
GOOGLEA BRETTON, SREZ, WOLTON

ARTIČIJE I TEKA I SŠTVA

URSPRNGI, RUBY, PALLASSMAA, OČI KOŽE

POREZI I ČITANJE PRIČA

RADE JARAK: MAŠANA (SŠTRA), SUVREMENA
BOLEVIJSKA POEZIJA, DRETAG: BORE, OIGANSKA
RAPSODIJA OŠTNIK, MACHIELSO, TOMAŠEVIC

Kriza obrazovanja

— Bordura: Crnohumorni citati ————— ➔

DIVLJENJE

Kad želimo da nam se dive, idealno je biti mrtav.

Michel Audiard

DOB

U svijetu sam dobi koja počinje mirisati na krizanteme.

Robert Lassus

Nisam više u godinama kad se umire mlad.

Jules Renard

Bilješke o obrazovanju

ALAIN*

Kad netko kaže – nakon mnogih drugih koji su to rekli – da se djeci treba svidjeti, i da je to pravi način da ih se poduči, na to se ne obaziremo. No ja baš ne volim takva slatkorječivca, ni takva ulizicu. Kad sam bio đak, imao sam profesora koji je zasigurno bio drag i koji je znao zainteresirati svoje mlade slušače; mogao bih čak reći da smo ga voljeli. No on nikad nije uspijevao nadvladati stanoviti nemir u razredu, koji je – dobro se sjećam – najčešće bio rezultat nesuzdržana odobravanja. To bi, silom temperamenta mladosti – i po zakonima mnoštva koje se ponaša onako kako se ponašaju prirodni elementi – odmah prerastalo u graju. Iz toga sam izveo neku vrstu pravila zanata, to jest da treba zainteresirati slušače, slažem se, ali da ne treba smjerati tomu, a osobito ne treba pokazivati da se to hoće. To pravilo vrijedi i za govornika; i možemo ga sresti u svim umjetnostima, premda je u takovim slučajevima dobro skrito. Nije li glumcu zanat svidjeti se? Jest, no ima različitih načina da se sviđi: a ono što je teško jest navesti ljude da im se na koncu sviđi ono što im se u početku nimalo ne sviđa.

Zanat onoga tko manipulira ljudima, bez obzira na razinu, podrazumijeva više no jedno lukavstvo. Oni glumci koji su iznašli trik glumljenja leđa okrenutih publici, otkrili su – i to možda i ne računajući na to – da stanovita naizgledna ravnodušnost može poslužiti da se pozornost podigne na prikladnu razinu, i da se gledateljima otkrije užitak kakav zasigurno nisu zamišljali. Glazbenikovo umijeće, ako sam valjano slušao, ne počinje sviđanjem već prije nametanjem. Odveć dopadljiv zvuk spočetka je uvredljiv. Postoji i dopadljiva arhitektura, i pretjerivanje s

* Alain, ili pravim imenom Émile-Auguste Chartier (1868.-1951.), poznati je francuski filozof, pisac, novinar i profesor. Kartezijanski humanist. Bit je njegove filozofije da uči ljude racionalno misliti i izbjegavati predrasude. Simone Weil bila je njegov đak. Njegovo djelo *Razmišljanja o odgoju* (1932), iz kojeg objavljujemo fragmente, smatra se danas klasičnim. (*Sustav umjetnosti, Osjećaji, strasti i znakovi, Posjet glazbeniku, Sjećanja iz rata...*).

— Bordura: Crnohumorni citati —

AGONIJA

Agonija je umijeće ostajanja na vlastitom kraju.

Louis Bourgeois

PRIJATELJ

Kad umiru prijatelji, tješi to što za sobom ostavljaju udovice.

Frédéric Dard

STAN

Sad kad sam star, prolazeći grobljem imam osjećaj da posjećujem stanove.

Edouard Herriot

ružama u ukrasnim vijencima. Ja osjećam da je čovjek ponosno i teško biće. A dijete je više čovjek od odrasla čovjeka. Razmaženo dijete je dijete zasićeno laskanjem i unaprijed pripremljenim užicima. Zato, što je ono što dijete hoće, i što hoće odrastao čovjek? Ono teži onome što je teško, što nije lagodno i – ako ne može zadržati takav stav odrasla čovjeka – hoće da mu se u tome pomogne. Ono predosjeća i druga zadovoljstva mimo onih što dopiru s razine usana; najprije se hoće podići naviše da bi moglo vidjeti jedan drugi krajolik užitaka; na koncu hoće da ga se uzdigne; eto prave riječi.

Prave riječi kojima dijete, zahvaljujući svom prirodnom poticaju rasta, vrlo dobro shvaća sva značenja. Na razini djeteta – promislite malo – uvijek ste izazvali interes tek njegova jučerašnjeg bića; ono se onda pravi malo mlađim no što jest, da biste mu se mogli svidjeti; no treba se čuvati prezira. Ono čega se u preziru treba bojati jest dimenzija samoprezira u njemu, prezira prema sebi sâmome, koga smo već nadrasli. Dijete na taj način napreduje; ako napreduje bez vas, vi ste samo zabavljač. A ništa nije tako prezira dostojno kao zabavljač. »Tom jučerašnjem djetetu«, kaže u sebi dijete, »moje su igre posve dostatne.«

Zato ja baš ne vjerujem u one zabavne poduke koje su nalik nizu igara. To je ono što zamišljaju ljudi koji nisu naučili zanat. Naravno, bolje je sagledati razloge; no zanat podučava na grublji način. Zvono ili zvižduk označuju svršetak igre i povratak strožem poretku; a praksa nas podučava da za to uopće nije potreban neosjetljiv prijelaz, već, naprotiv, posvemašnja promjena, koja je vidljivo naglašena. Tada se pozornost za stupanj podiže; više ne traži neki užitek koji će oblizivati kako to čine psi; više nije nezasićna; postaje lišavanje, strpljivost, pozornost koja je usmjerena iznad sebe. Pozornost psa nije pozornost.

V.

Nemam odveć povjerenja u perivoje za djecu i druge pronalaskе uz pomoć kojih se hoće podučavati kroz zabavu. Već ni za odrasle ta metoda nije baš dobra. Mogao bih citirati ljude koje se drži obrazovanima, a koji se dosađuju čitajući Stendhalov *Parmskikartuzijski samostan* ili Balzacov *Ljiljan u dolini*. Takovi čitaju samo drugorazredna djela u kojima je sve zabavno već na prvi pogled; no prepuštajući se lakim užicima, oni gube viši užitek do kojeg su se uz malo smionosti i pozornosti mogli vinuti.

Nema doživljaja koji više uzdiže čovjeka od otkrića višeg užitka, koji bi mu bio ostao zauvijek neznan da se najprije nije malo potrudio.

Montaigne je težak; najprije ga treba upoznati, snaći se u njemu, pronaći sebe u njemu; tek tada ga se otkriva. Isto tako, geometrija uz pomoć slaganja kartonâ – to može biti zabavno; ali i nešto teži problemi pružaju mnogo življe zadovoljstvo. Zato se zadovoljstvo sviranja glasovira nimalo ne osjeća već na prvim satovima; potrebno je znati najprije se dosađivati. Zato dijete ne može naučiti nalaziti zadovoljstvo u znanostima i umjetnosti onako kako se kuša kandirano voće. Čovjek se formira kroz trud; prave užitke mora osvojiti, mora ih zaslužiti. Mora davati prije no što će primiti. To je zakon.

Zanat zabavljača je tražen i dobro plaćen i – u osnovi – potajice preziran. Što reći o onim plitkim tjednicima, punim slikâ, u kojima su sve umjetnosti i sve znanosti u vidokrugu i najrastresenijeg oka? Putovanja, radij, zrakoplovi, politika, gospodarstvo, medicina, biologija – svega se može nabrati; a autori su otklonili sve trnje. To mršavo zadovoljstvo je dosadno; ono stvarima duha – koje su spočetka stroge, no slatke – daje dimenziju gadjljivosti. Maloprije sam spomenuo dva romana koji se uopće ne čitaju. Koliko li propuštenih užitaka što bi ih si svatko mogao pribaviti uz malo smionosti! Pričali su mi da je neko odveć voljeno dijete, koje je na poklon dobilo lutkarsko kazalište, sjelo preda nj poput kakva starog pretplatnika, dok se njegova majka svojski trudila pokrećući lutke i izmišljajući priče. Zahvaljujući takovim postupcima misao se tovi poput guske. Draža mi je vitka misao koja lovi divljač.

Ne želim da se na taj način – osobito djeci, koja imaju toliku svježinu, toliku snagu, toliko neutaživu znatiželju – pruža orah očišćen od ljuske. Nasuprot tomu, sve umijeće poduke je u tomu da se postigne da se dijete potruđi i uzdigne do stanja odrasla čovjeka. Ne manjka tu ambicije; ambicija je pobuditi dječji duh. Djetinjstvo je paradoksalno stanje za koje dijete osjeća da u njemu ne može ostati; rast neodoljivo ubrzava poticaj na samonadrastanje, koje će se kasnije i te kako usporiti. Odrastao čovjek mora sebi priznati da je na neki način manje razuman i manje ozbiljan od djeteta. Svakako, u djeteta ima stanovite lakoumnosti, potrebe za kretanjem i za bukom; to je dimenzija igre; ali isto tako je potrebno da, prelazeći s igre na učenje, dijete osjeti da raste. Htio bih da taj lijepi prijelaz bude obilježen i svečan, nikako da ga se učini neosjetnim. Dijete će vam biti zahvalno što ste ga prisilili; prezirat će vas što ste mu se ulizivali. S naučnikom se bolje postupa; on iskusuje ozbiljnost učenja, u pogledu karaktera – ne i u pogledu duha – on je bolje odgojen. Kad bi se učilo misliti onako kako se uči zavarivati, otkrio bi nam se kraljevski narod.

Kad god pristupimo autentičnim mislima, svi se nalazimo u stanju u kojemu najprije – po nekakvu milosrđu – primamo bez razumijevanja. Čita-

nje je pravi kult – na to nam ukazuje riječ kultura. Mišljenje, primjer, glas o slavi pripravlja nas na valjan način. Zato nimalo ne vjerujem da dijete mora razumjeti sve što čita i recitira. Posegnite za La Fontaineom ili, još bolje, za Florianom; uzmite Corneillea, Racinea, Vignyja, Hugoa.

No to je preteško za dijete? Kvragu, i hoću da bude preteško. Najprije će ga privući sklad. Slušati sâme po sebi lijepe stvari, poput glazbe, to je prva meditacija. Posijte prave sjemenke a ne pijesak. Neka vide Da Vincijeve, Michelangelove, Rafaelove crteže; neka već u kolijevci čuju Beethovena.

Kako se uči neki jezik? Čitajući velike pisce, nikako drukčije. Upoznavajući se s najtežim, najbogatijim, najdubljim rečenicama, a ne s ispraznostima kakva priručnika za konverzaciju. Najprije naučiti, a onda otvoriti sve trezore, sve one dragulje s trostrukim tajnama. Ne vidim kako bi se dijete moglo uzdići bez divljenja i bez štovanja; po tomu je ono dijete; a muževnost je u nadilaženju tih osjećaja, kad razum beskonačno razvija sve ljudsko bogatstvo, koje je najprije bilo samo naslućivano. Dijete koješta umišlja u vezi s muževnom dobi; no potrebno je da to iskustvo bude najprije življeno a onda nadiđeno. Za to doba ništa nije odveć lijepo.

XI.

Moj brat po majci bio je šutljiv dječak, domišljat i, koliko sam mogao vidjeti, nježan. Njegovo me društvo nikad nije zamaralo; nas smo dvojica gradili brodove, proizvodili barut i uzgajali svilene bube. Ne sjećam se da je ikad bio nepravedan prema meni, niti da je razlikovao svoje i moje. Dok je bio sa mnom pod paskom mojih roditelja, bio je zaboravan, pustolovan i neoprezan kao i svako dijete; ni više ni manje nego ja; no bio je poslušan, pristojan i uglađen u prisutnosti odraslih, kao i ja.

Kad bismo bili kod njega, pod vlašću druge dinastije, stvari su se mijenjale. Sâme bučne scene i grozne kazne. Sjećam se da je njegov otac jednoga po jednoga slomio više od dvadeset olovnih vojnika samo zato što je htio da dijete pozdravi baku; usprkos tomu nije je pozdravio. Ja sam bio po strani od toga osobnog rata, no užasno šokiran tim prizorom, zbog olovnih vojnika. Čim smo ostali sami, kod malog dobričine više nije bilo ni traga mrzovolje, i mi smo nastavili igru. No čim bi se vlast pojavila, čak i miroljubiva, bilo da se radilo o njegovu djedu, o baki, ili o ocu, moram reći da ih nije lijepo dočekivao. Zločesto dijete odmah bi prelazilo u napad, po svim pravilima rata, otvoreno radeći ono što je bilo zabranjeno, bacajući kamenje u prozore, izgovarajući ružne riječi koje

sa mnom nikad nije upotrebljavao. Na koncu bi ga zavezali za prozor, izložena pogledima prolaznika, s kapom koja ima magareće uši na glavi, ili noseći oko vrata oglas na kojemu piše: lažljivac, zločesto dijete, bezdušnik, ili što drugo tomu slično.

Kako je taj stalni rat započeo, ne znam; ali sad shvaćam da je trajao po inerciji. Otac je razmišljao o načinima kako da dovede u red sina, i prosuđivao nužnim da ga nemilosrdno naziva pogrđnim imenima; a sin, trudeći se oko takva glasa, nije propuštao priliku da se – po sudu roditelja – pokaže neposlušnim, lažljivim i grubim. Te su drame zaboravljene, a užasno dijete postalo je čovjekom poput svih drugih.

Odonda sam – u vezi s djecom a i u vezi s odraslima – često znao ustanoviti da se ljudska narav lako može prilagoditi sudu drugih, onako kako se u kazalištu izgovara replika, no možda i zbog dubljeg razloga po kojemu kao da imamo pravo lagati onome koji nas drži lažljivcem, udariti onoga koji nas smatra brutalnim, i slično tomu. Uzvratanje istom mjerom često uspijeva; ne udaramo onoga tko drži ruke u džepu, i nika-ko ne volimo iznevjeriti istinsko povjerenje. Iz toga izvlačim zaključak da nikako ne treba brzati u sudu o karakteru, primjerice da je netko posve lud a netko nepopravljivo lijen. Ako robijaša obilježite, na neki mu način dajete pravo na divljaštvo. U osnovi svake opačine zasigurno stoji neka osuda u koju se vjeruje; a to u međuljudskim odnosima može odvesti jako daleko, tako da će sud prizvati svoj dokaz, a dokaz učvrstiti sud. Ja se trudim da nikad ne osuđujem odveć glasno, a ni odveć tiho, jer pogledi i držanje uvijek govore previše; i ja poslije zla očekujem dobro, često s istih razloga; u tomu se previše ne varam; svaki je čovjek slojevit.

No uz to ipak čvrsto vjerujem da se svaki čovjek rađa, živi i umire u skladu s vlastitom naravi – kao što krokodil jest krokodil – i da se uopće ne mijenja. No ta narav pripada životu, ona je onkraj našega suda. To je neka podloga čudi i nešto kao način života, što po sebi ne sadrži ni dobro ni zlo, ni vrlost ni opakost, već prije neprispodobivi i jedinstveni način bivanja, iskren ili lukav, okrutan ili milosrdan, uskogrudan ili širokogrudan. Manja je razlika između čovjeka koji se u nekom susretu pokazao hrabrim, i toga istoga čovjeka koji se u drugoj prilici pokazao ulizicom, nego između dva junaka ili dvije ulizice.

XVIII.

Postoji znanje i znanje. Kad neki učitelj počinje objašnjavati astronomiju, opisujući najprije ono što se vidi, određujući istok i zapad na osnovi izlaska i zalaska nebeskih tijela, često će se naći deran koji će

reći: »Nije istina da Sunce izlazi i zalazi; to se Zemlja okreće; tata mi je rekao.« Taj tip znanja je neizlječiv; jer onaj tko toliko preuranjeno znade da se Zemlja okreće nikad neće dostatno pozornosti posvećivati onome što se vidi; i ako mu govorimo o nebeskoj sferi, što je oblik bez pomoći kojega ne možemo kad opisujemo izgled, takav će misliti da to nije tako, i tragat će – premda uzalud – za kopernikanskim poretkom kakav bi se moglo vidjeti s neke zvijezde. Kopernikanski poredak je istina onoga što se vidi; no po mome su sudu potrebne dvije-tri godine stalnog promatranja – i to u skladu što vidimo – prije no što će se uistinu uobličiti ideja Sunčevog sustava. Nepopravljiva je i odveć česta šteta sumnjati prije no što smo sigurni.

Prosječni ljudi slabo su obrazovani stoga što zamišljaju da je konačna istina ono što njima odgovara. No istina se ne može samo tako izliti iz jednog duha u drugi; za onoga tko je nije osvojio polazeći od onoga što se vidi, ona nije ništa. Koliko je ljudi otvorilo novine govoreći: »Da vidimo vrijedi li još uvijek princip održanja energije.« Uzaludna ambicija; ne možemo odustati od onoga što nismo usvojili. Princip najprije treba usvojiti, i iskušati ga na bezbroj primjera, da bismo onda došli samo do toga da pojмимо drugi princip, takozvani princip degradacije, koji ne poništava prvi, i koji bez prvoga nema nikakva smisla. A da bismo sumnjali u jedan i u drugi, potrebno je jako mnogo puta i jedan i drugi primijeniti. Sumnja je prijelaz; da bismo ga iskušali, najprije trebamo pod nogama osjetiti postojanost. Sumnja je znak sigurnosti.

Razmotrite pažljivo Descartesa, najnepokolebljivijeg sumnjača koji je ikad viđen. Mogli bismo reći da sumnja i manje no pijanica, čovjek u bunilu, ili luđak; jer pred tim nejakim duhovima svijet se raščinjuje iz trena u tren; vidljivo zadobiva bezbroj oblikâ; poput kaosa kakav donekle možemo zamisliti zahvaljujući snovima. No nitko neće reći da su ti nejakci duhovi u stanju sumnjanja. A u što bi oni i sumnjali? Nasuprot tomu, vidimo da Descartes sumnja pokraj svog kamina, budan, lišen svake strasti, siguran u ovaj postojani svijet više no što je ikad ijedan čovjek bio. I – imajući na umu svu nužnu relativnost – rekao bih da je slavni Poincaré sebi mogao dopustiti sumnju u gibanje Zemlje stoga što je najprije dugo i uvjereno mislio da se kreće. No to ne priječi nekakva derana da se digne u klupi i kaže: »Nije sigurno da se Zemlja giblje, to je možda samo fraza.« Postoji hod od ideje do ideje, što na koncu završava onkraj svake ideje, a koji hod svaki duh mora sâm prijeći, uvijek vodeći računa o istini, no ne pristajući dobiti je gotovu. Kad bi se tu mudrost bolje razumijevalo, gotovo bi svi ljudi suočeni s Einsteinovim paradoksima kazali ono što ja kažem: »Ja dotle nisam stigao.«

XXI.

Znao sam čuti: »Naša sva budućnost ovisi o obrazovanju; a obrazovanje ovisi o crtanju. Jer ništa nam bolje od crteža ne pomaže spoznati djetetovu narav i dječji karakter; kako uopće imati rezultata u podučavanju ako najprije ne upoznamo dijete? Eto, tim malim školarcima ponudili smo teme koje pobuđuju njihovu maštu, ne čineći je odmah ropskom: tržnica, uzlaženje balona, gavran i lisica, cirkus, žetva itd. Već njihov izbor nešto kaže o njihovim urođenim sklonostima; no kolike li različitosti i raznolikosti u izvedbi! Naravno, crteži su nezgrapni, nespretни; priznajem čak i da su s gledišta plastičnosti ružni; ali koliko li izražajne snage, kakve li spontanosti osjećaja, kakve li izražajnosti u potezu!«

Vjera je rijetka i dragocjena. Ne bih je htio oduzeti onima koji ju imaju. No u ovome mi se trud čini tako pogrešno usmjeren da moram proturječiti.

Shvaćam da ti slobodni crteži mogu podučiti učitelja; ali škola za svrhu ima i podučiti djecu. Kažete kako se, da bi se moglo podučiti, treba poznavati one koje se podučava. Ne znam baš. Možda je važnije dobro poznavati ono čemu se podučava. Što se tiče naravi djeteta, koja je – tim linijama izvedenim jakim pritiskom, tim nespretnim potezima, tim nediscipliniranim drljotinama – u cjelini upisana u te naivne crteže, ja vjerujem da je ona nedostupna vašem sudu i uopće svakom sudu. Ja čak vidim bezobzirnost u psihologiji, koja u toj naravi – u kojoj je navodno sve loše zbog neznanja, zbrke, stidljivosti, sputanosti, bijesa, tuge, a u kojoj bi sve, baš sve, bilo dobro zahvaljujući znanju, kulturi, gimnastici, nesputanom sopstvu, oslobođenju – nastoji pronaći nešto što treba odgonetati. A budući da sam siguran da su humanistički predmeti dobri za sve, ja bih ih najbolje što mogu razvio za sve; i svatko će iz njih uzeti ono što može uzeti, i to prisvojiti. Jer ja se držim neobične ideje, koja je daleko od onoga što se o tome obično kaže, mnogo puta provjerene ideje – ono što je lijepo svima, i što je univerzalno humano, jest upravo ono što izgleda kao da je napisano za svakoga; dok onaj tko mi se nastoji obratiti bilo kao djetetu ili kao čovjeku, i uskladiti se s mojom mjerom, uvijek biva negdje pored, a često i ispod. Psiholozi se, zahvaljujući manji da spoznaju umjesto da promijene i uzdignu, varaju glede svih i glede sebe samih. Upoznati moju misao – to znači činiti; spoznati moj osjećaj – to znači uzdignuti ga i humanizirati. Moj istinski portret je u Homeru, Vergiliju, Montaigneu. A djetetu još i više no sebi moram pružiti zrcalo u kojemu će se vidjeti veći i pročišćen.

No ideja je nejasna. Treba pročitati – i to više puta – velike knjige da bismo znali gdje se kriju najbolji savjeti i istinska ispravlanja. Crtež

nas vodi toj istoj ideji lakšim putovima. Jer, bez obzira što bilo modelom, njegov dobar prikaz crtežom može se načiniti samo smirujući i zauzdavajući svu uzburkanost srca, koja se i te kako osjeća u drhtanju i težini ruke. U tim nekontroliranim pritiskom izvedenim crtama što su poderale papir izražava se samo prostota. Ono čemu se divim u najljepšim crtežima jest to što ne remete zrnatost papira i ostavljaju je vidljivom; crta bez težine, kao da je od zraka. Linija svjedoči o pozornosti i vjernosti modelu; no ispravna linija još uvijek nije dostatna. Ispravna linija je portret onoga tko crta. U njoj jasno vidim odmjerenost i čistoću. Odmjerenost i čistoću čovjeka koji je nedvojbeno bio žive strasti; da, no čovjeka koji je, u trenutku crtanja, bio gospodar svoje ruke, cijelog svog tijela, i svog srca. I ne razmišljajući o tome. To je dobar uzor za sve. Treba stoga oponašati taj trijezan i bogat potez istinske mudrosti, svatko će od onoga što ima pomalo stvoriti mudrost. I nedvojbeno će i sâm biti bolji već zbog same pozornosti pri kopiranju nekog lijepog djela. Dok se, htijući izraziti sama sebe, deformira i pravi grimase. Biva vođen, a ne vodi. Biva rob, kao što jesu i ostaju toliki drugi stoga što nisu htjeli oponašati.

XXIV.

Već mi je odavno dojadilo slušati da je ovaj inteligentan, a onaj nije.

Ta lakoća u prosuđivanju duha plaši me kao najgore ludilo. Koji čovjek, ma kako ga se neintelligentnim držalo, neće ovladati geometrijom ako ide redom i pritom ne odustajući? Prijelaz s geometrije na najsloženija i najteža istraživanja jednak je prijelazu s nesputane imaginacije na geometriju; poteškoće su iste – nesavladive za nestrpljive, beznačajne za one koji su strpljivi i koji svladavaju jednu po jednu. Glede inventivnosti u tim disciplinama i glede onoga što se naziva genijalnošću bit će dosta reći da se učinci vide tek poslije mnogo truda; i ako netko nije ništa pronašao, ne mogu znati je li to samo stoga što nije htio.

Tog istog čovjeka koji je ustuknuo pred ledenim licem geometrije poslije dvadeset godina nalazim na nekom poslu koji je odabrao i kojega se držao, i nalazim da je prilično inteligentan u onome čime se bavi; a drugi, koji hoće improvizirati prije no što su se dostatno trudili, o onome čime se bave govore gluposti, ma kako da su razumni i sposobni u drugim stvarima. Sve takve vidim kao i te kako bedaste s gledišta zdravog razuma, jer ne žele stvari razmotriti prije no što će o njima nešto reći. Odatle sam zaključio da je svatko inteligentan upravo onoliko koliko hoće biti. Govorna praksa me je u tomu mogla dostatno podučiti; jer

imbecilan znači upravo nejak; time mi pučki instinkt na neki način izravno pokazuje u čemu je razlika između razborita i bedasta čovjeka. Ono što manjka jest volja, a radije bih rekao trud.

Zato sam uobičajio, kad ih hoću odmjeriti, ljude ne procjenjivati po čelu već po čeljusti. Ne po onom dijelu koji kombinira i računa, jer taj je dio uvijek onakav kakav treba biti, već po dijelu koji zagriže i ne popušta. Što, drugim riječima, hoće reći da valjan duh jest čvrst duh. U uobičajenom govoru dobro se za čovjeka koji sudu po običaju i primjeru kaže da je nejak duha. Descartes, čija velika sjena još uvijek iz daljine ide pred nama, na početak svoje glasovite *Rasprave* stavlja riječi koje se češće citiraju no što se razumiju: »Zdrav razum je najvaljanije razdijeljena stvar na svijetu.« No tu je ideju izravnije rasvijetlio kazavši u svojim *Meditacijama* da je sud stvar volje a ne razumijevanja, imenujući tako odvažnošću ono što se obično naziva inteligencijom.

Nikad se ne uspijeva utvrditi stupnjeve inteligencije. Probleme, svedene na jednostavno, kao kad se četiri složi od dva i dva, tako je lako razriješiti da bi se i najtuplji duh iz toga mogao s lakoćom izvući kad ne bi bio sputan imaginarnim poteškoćama. Rekao bih da ništa nije teško, već je čovjek sâm sebi težak. Hoću reći da je bedast čovjek nalik margarcu koji striže ušima i odbija se pomaknuti. Iz zlovolje, iz bijesa, iz straha, iz beznađa...; da, upravo nas takvi razlozi čine bedastima. Ta osjetljiva, ponosita, ambiciozna, znatiželjna životinja radije će se deset godina praviti glupom no pet minuta jednostavno i skromno raditi. Poput onoga kome će dozlogrditi glasovir te će, zato što je triput zaredom pogriješio, odustati od vježbanja. Ipak, nije mu teško u vježbanju ponavljati ljestvicu; ali kad se radi o razmišljanju, onda se trud izbjegava. Možda zbog osjećaja da se čovjek može prevariti kad radi rukama, ali da mi nije dopušteno, ako ne želi biti ponižen, da se prevari služeći se pameću, koja je njegovo navlastito i intimno vlasništvo. Svakako, u tvrdoglavosti ima bijesa, neke vrste pobune, i kao nekakvoga dragovoljno prihvaćenog prokletstva.

Ponekad se kaže da je stvar u pamćenju, da je pamćenje dar. A ustvari je lako uočljivo da svaki čovjek posvjedočuje dostatno valjano pamćenje u onim stvarima kojima je predan. A oni koji se čude što neki pijanist ili violinist može svirati napamet samo potvrđuju da im nije poznata upornost vježbanja, zahvaljujući kojoj čovjek i jest umjetnik. Ja mislim da pamćenje nije preduvjet za uloženi trud, već je prije njegov učinak. Divim se memoriji matematičara, čak mu i zavidim; no to je samo zato što nisam kako valja »vježbao ljestvicu«. A zašto? Zato što sam htio odmah razumjeti, i stoga što je moj buntovnički i ćudljivi duh upao u neku

smiješnu pogrešku s kojom se nisam znao nositi. Svatko se požuri sâm sebe osuditi. Zasljepljenost je prvo što se kažnjava. Odatle i stanovita nesavladiva plašljivost, koja se, suočena s preprekom, unaprijed predaje, koja odustaje, koja odbija pomoć. Trebalo bi prije svega znati pogriješiti, i nasmijati se. Na to će se reći da su oni što odbijaju znanje ionako već lakomisleni. Da, no lakomislenost je užasno ozbiljna; kao prisega da se ničemu nećemo posvetiti.

Došao sam do zaključka da su školski i domaći rad kamen kušnje karaktera a ne inteligencije. Bilo da se radi o pravopisu ili o matematiци, uvijek se radi o tomu da se nadiđe manjak volje, da se nauči htjeti.

XXV.

Auguste Comte najprije se obrazovao u prirodnim znanostima, to jest rano je spoznao kako su stvari u prirodi međusobno povezane, i kako se zajedno mijenjaju, kako količinski i s obzirom na kretanje, tako i s obzirom na svojstva. Obogaćen tim spoznajama i prionuvši svojom pameću – jednom od najboljih za koje znamo – ipak je vodio nespretan život. Hoću reći, premda je izvanredno precizno sagledavao poredak u prirodi, u svijetu ljudi – koji je glavni izvor naših strasti – bio je poput djeteta. Stoga je bio lakovjernih osjećaja, prepuštao se nagonu svojega plemenitog srca, kao pravi primitivac. Tako je s mnogima. No ta pametna glava znala je barem razmišljati o svojim nevoljama, i u svojoj zrelosti otkriti ono što joj je manjkalo u mladosti. Tako je, kad je u dobi od četrdesetak godina počeo razmišljati o pjesnicima, umjetnicima, općenito o čovječjim znakovima, došao na ono s čime je trebao početi, a to je – u najširem značenju – civiliziranost, i obrazovanost u pravom smislu riječi.

Rađamo se među ljudima, i među ljudima – kojih stisak malo-pomalo popušta, no uvijek ostajući jak i nikad salomljiv – odrastamo. Nemamo izbora. Dijete je nesretno zbog svojih bezazlenih iskustava i sitnih beznađa koja drži ozbiljnima. Ono što je najhitnije potrebno jest umisliti se, i ljude koji nas okružuju staviti na odstojanje. To se najprije i uvijek čini uz pomoć znakova; a dadilje, ma kako tomu bile posvećene, ne postižu mnogo. Treba čitati nešto drugo, a ne lice dadilje i njezin naivni govor. Treba čitati; a to seže vrlo daleko. Ovladati abecedom je sitnica; no gramatika je beskonačna; onkraj toga je uobičajeni govor; iznad toga je lijepo i snažno izražavanje, koje je poput pravila i obrasca za naše osjećaje i naše misli. Treba čitati i čitati. Svijet ljudi očituje se u pravilima, i slijediti pravila, čak i pravopisna, znači biti civiliziran. Nema bolje discipline. Divlja se životinja – jer čovjek se rađa divlji – na taj na-

čin civilizira i uljuđuje, i ne misleći na to, naprosto uživajući u čitanju. Gdje su granice? Jer moderni i drevni jezici služe nam u tomu na mnoštvo načina. Treba li, dakle, pročitati sveukupno naslijeđe, svu klasičnu književnost?¹

Ja granicâ uopće ne vidim. Ne mogu uopće zamisliti čovjeka – ma kako lijena i neizoštrena duha po naravi bio, i makar mu bio namijenjen najjednostavniji posao – koji najprije ne bi potrebovao to ljudsko što ga okružuje a što se nalazi u velikim književnim djelima. Treba pokušati, iskoristavajući dječju sklonost oponašanju, koja tako lako prisvaja držanje i postupanje. Već od prvih godina treba ići što je dalje moguće. Odlučivati s obzirom na sklonosti i prema onome što djetetu ide lako, za jedno dijete odabrati kulturu, a drugo iz toga isključiti, to je i nepravda i brzopletost. Književnost je dobra za svako dijete, a nedvojbeno je potrebnija onom djetetu koje je grublje, koje je sporije u shvaćanju, koje je najmanje zainteresirano, koje je najnasilnije. A što se čini s djecom? Hoćemo li fiziku i kemiju staviti nadohvat mališanima? Lijepo li fizike i lijepo li kemije? Sâm Comte – kad nas upozorava da je istinska fizika nerazumljiva bez priprave iz matematike, mehanike pa čak i astronomije, što su sve stvari u kojima se dijete ne treba okušavati prije dvanaeste godine – podsjeća nas na valjan red, u najnavlastitijem značenju te riječi. Neka mlađe dijete obrazuju pjesnici, govornici, pripovjedači. Vremena ima dosta, osim ako se hoće sve odjednom. Osnovna škola je smiješna poput čovjeka koji kupuje na tržnici. Mrzim te male Sorbonne. O osnovnoj školi bih najradije sudio po sluhu, uz samo jedan otvoreni prozor. Ako učitelj šuti, i ako djeca čitaju, sve je u redu.

XXVI.

Moguće je obrazovati se po predmetu; moguće je obrazovati se duhom. Prvi put jest put tehničkih znanja; a o onome što je pravo a što pogrešno presuđuje uspjeh. Učim kovati ispitujući željezo i čekić; nitko me ne pita za moje misli; no radnika se pozna po poslu. Sve znanje zrele dobi takvo je; nema mnogo mišljenja; čak i u odvjetničkom ili zastupničkom poslu – u kojemu se izvode zaključci i u kojemu se hoće nekoga uvjeriti – postoji rutina, kao što postoji i sudačka rutina. U najbo-

¹ Tu se radi o teško prevodivoj igri riječima. Naime, u izvorniku ono što smo preveli kao *sveukupno naslijeđe* jest *toute l'humanité*, a u nastavku – ono što smo preveli sa *svu klasičnu književnost* – stoji *toutes les Humanités*, što je tradicionalni naziv za (a) klasičnu – grčku i latinsku – književnost, i (b) za ono što se naziva društvenim naukama; op. prev.

lju ruku radi se o različitim rutinama. Zato se i može susresti sposobne koji su praznoglavi.

Tim je putom pošla i osnovna škola, tragajući za rutinom da bi se ispravno pisalo, da bi se priricalo valjane riječi, da bi se u geometriji valjano mjerilo, da bi se valjano računalo. Mnogi su primijetili da najbolji učenici osnovne škole dobro računaju, a gimnazijalcu koji pozna je teoriju zbrajanja, ali slabo računa, rugaju se. Rutina u računanju uči se po predmetu; predmet je ono što odlučuje; zato vidimo da je razvidno raspoređivanje brojeva u tomu važno, kako će vam reći svaki računovođa. Drugi pak učenik u igru uvodi mišljenje, i vrlo često griješi, jer ništa nije tako nepostojano, neuhvatljivo i varavo kao mišljenje. Primitivne civilizacije taj kontrast čine vidljivim u začuđujućem savršenstvu zanatâ, koje je pridruženo fantastičnim mnijenjima zasnovanim na zaključivanju. Začuđujuće i pozornog višekratnog razmatranja dostojno jest to što je napredak znanosti proizišao iz teologijskih ekstravagancija, a ne iz zanatâ.

Što onda znači učiti duhom? Znači proizvoditi društvo. Onaj tko se bavi geometrijom, obrazovan u skladu s euklidskom istančanošću, uvijek se bavi usklađivanjem s nevidljivim sugovornikom, uz pomoć nedvosmislene definicije; i time, uz pomoć zaključivanja, osvaja drugoga, odgovarajući na sve moguće prigovore. Odakle ta spoznaja koju se s pravom nazvalo univerzalnom, odnosno zajedničkom svakom duhu? Ma što rekao predmet, pozornost onoga tko se bavi geometrijom nikad ne računa s time što će reći kružnica, već s time što bi mogao reći onaj drugi duh, s kojim je stupio u razgovor. Taj način mišljenja jest dokazivanje; i za nekultiviran duh nije ništa toliko začuđujuće kao trud da se ispravno pokaže ono što je inače nedvojbeno kad se primijeni. To mišljenje koje ne šteti vremena navlastito je poduci u srednjoj školi. U višoj školi ponovno srećemo tehničara, koji se zadovoljava time da uspije, pa to čak pretvara u doktrinu. Primjerice, silu teže se uspjeva dokazati pod uvjetom nekoliko jednostavnih pretpostavaka što pridobivaju svaki duh kojemu se izlože. No tehničar – reći ću čak i tehničar visoke matematike, u kojoj je rutina gotovo obvezna – radije će reći da je takvo dokazivanje gubitak vremena, te da je dostatno znati da se teorija na nešto primjenjuje i vodi uspjehu; a to je primitivni duh. Svaki zanat vodi tomu, pa i zanat astronoma. Ono što je opće – čitaj: što vodi uspjehu – jest što i univerzalno, i ono prosvjetljuje. No duhovi koji nisu uopće sudjelovali u ugodi i luksuzu valjanog mišljenja duhovi su bez prosvjetljenosti, i posve bez resursâ kad se radi samo o tomu da se misli humano. Zato je ona tako umjesna i razborita granica između običnog zanata

i specijalizacije dobra za sve. Čak bih rekao da je za usporen i neživan duh još nužniji. Reformatori obrazovanja, obratite pozornost na to!

XXXIII.

Kad se obrazujemo za podučavanje, loše se obrazujemo. Onaj tko doba Luja XIV. razmatra zato da bi o njemu na valjan način govorio sat ili dva, taj uopće ne uči povijest; rekao bih čak da je smeće s uma. Ali učiti će povijest ako čita Mottevillea, Saint-Simona, ili Vaubana. Isto tako, onaj tko se služi hidrostatom zato da bi odatle izvukao neku poduku za djecu, ilustriranu crpkom od staklenih cijevi, taj uopće ne uči, već zaboravlja. Učit će ako čita Tyndalla, Huxleya, Lyella, Maxwella, ili Macha. Zamislite onda kako je smiješno obrazovanje prema obrascu kaskade, u kojem viši stupanj – to jest profesor preparandije – na srednjem stupnju – što je obrazovanje za učitelja – podučava kako pripremati lekcije namijenjene sedmogodišnjoj djeci. U sklopu tog sustava svi se vraćaju u dob od sedam godina te zamalo načinu govora dadilje. Eto kako se arogantna pedagogija demaskira!

Ja sam za učitelja koji je obrazovan najbolje što je moguće; no obrazovan na izvorima. Više obrazovanje podučava služeći se izvorima. Stoga neka budući učitelj to potraži, neka stekne tri ili četiri diplome sukladno svojim sklonostima, dvije iz književnosti i dvije iz prirodnih znanosti. No neka poslije toga ne iznosi sve što zna pred razred male djece, gdje se tek sriče. Učitelj mora biti obrazovan, ne zato da bi podučavao svemu što znađe, već zato da bude u stanju ponekad, usput – uvijek nenadano – rasvijetliti neku pojedinost, jer se takve prigode, bljeskovi pozornosti, igra idejâ u nekoj mladoj glavi, nikad ne mogu unaprijed predvidjeti. Osnovno obrazovanje zamišljam kao mjesto gdje – najčešće – učitelj uopće ne radi, a gdje dijete radi mnogo. Dakle, bez onog slapa lekcija što ih dijete sluša prekrizanih ruku. Naprotiv, zamišljam ga kao mjesto gdje djeca čitaju, pišu, računaju, crtaju, recitiraju, prepisuju i prepisano opet prepisuju. To je ponovno uspostavljen stari sustav nekoliko motritelja; jer apsurdno je htjeti da učitelj otkrije i ispravi sve pravopisne pogreške ili pogreške u računanju. Mnogo vježbanja na ploči, no koje se uvijek izvodi i na malim učeničkim tablicama, ali svakako bez brzanja, s ponavljanjem, i s dostatno takvom vježbanju posvećena vremena, bez velikog zamora za učitelja, a djeci na korist. Mnogo sati prepisivanja učisto u lijepe bilježnice; prepisivanje je čin koji potiče razmišljanje. Sve u svemu – neka vrsta radionice. Što misliti o majstoru-slikaru koji slika pred djecom? Isto tako vrlo malo varijacija u radu,

budući da je čitanje, kojemu se pridružuje recitiranje, prilika da se sve nauči.

Učitelj nadgleda odozgo, oslobođen pripreme, iscrpljujućih monologa i smiješnih pedagoških razgovora, u kojima se znanje ponavlja umjesto da se stječe. Oslobođen umora, imajući vremena za sebe, on će se neprestano obrazovati, ako se obrazuje prije svega na izvorima; bit će stoga u stanju voditi i prosvjetljivati sa samo nekoliko riječi, u rijetkim i dragocjenim trenucima u kojima djetetov duh skokovito napreduje. A u pripremi za te sretne trenutke – uvijek čitanje, pisanje, recitiranje, crtanje, računanje; rad na radilištu, žamor dječjih glasova. Učitelj sluša i nadgleda mnogo više no što govori. Govore velike knjige, zar ima išta boljega?

XXXIV.

Jednom sam pratio satove izvrsnog predavača, koji je katkad toliko polako izlagao da je to remetilo usredotočenost pozornosti, a katkad pak govorio brzo, izlažući pred auditorij velike i lijepe stvari; tada bi mi bilo teško i udahnuti, jer sam i najbeznačajniju od tih krilatih riječi smatrao zlata vrijednom, bojeći se da će mi makar i samo jedna promaknuti; no ipak sam ubrzo uspio pratiti ga i pisati kao da mi diktira ono što njemu došaptava duh. Tako sam predavanje pretvarao u diktat. Sjećam se također nekog čiče koji je iz La Harpea² prepisivao – ili je možda i sam smišljao – vrlo istančane i ponekad briljantne sudove; čitao ih je ili recitirao tonom i uz gestikulaciju nekoga tko improvizira, i to tako da je često znao zamijeniti riječi i imena – primjerice Isus Krist umjesto Jean-Jacques Rousseau – što je izazivalo neočekivane misli. Je li se radilo o diktatu ili o usmenom predavanju?

Roditelji se boje svega, a srednjoškolac često prikazuje zastrašujuću sliku onoga čemu je izložen. Što se mene tiče, ja ne vidim ničega lošeg u diktatu, ako je valjan; prigovora vrijednim smatrao bih usmeno predavanje, makar bilo i lijepo, ako učeniku od njega ostaju tek neodređeni otpadci; no osobito me strah od takozvanih živih sati – u devet od deset slučajeva radi se samo o brbljanju lošeg stila, od kojeg srećom učeniku ništa ne ostaje; no to je izgubljeno vrijeme. Ono što se ne kaže na valjan način, bilo bi bolje da i nije rečeno. Ono što je iznijeto na valjan način – a to je rijetko – i što je vrijedno pozornosti, ne treba zapisati jednom već dvadeset puta. Pisati – to je lijepo i dobro. Neki čovjek

² Jean-François de La Harpe, (1739.-1803.) francuski pisac i kritičar švicarskog podrijetla; op. prev.

od iskustva običavao je reći: »Ono što kažem treba biti napisano na ploči, i istodobno u bilježnicama; to je ogled razmišljanja, i drugog nema. Nikad niti jedan govornik ne misli dok govori; niti jedan slušač ne misli slušajući. Vrijeme ždere svoju djecu. Zato se u običnom govoru Mislima naziva one iskaze kojih se sjećamo posve neizmijenjenih. Uz pomoć tih otpornih predmeta misao napušta područje sjenâ. Zato čin pisanja uopće nije protivan razmišljanju, kao što se ponekad nerazborito kaže; jer potrebna je radnja što priprema tijelo u skladu s mislima koje se želi slijediti; a bolje radnje u svrhu sabiranja naših uvijek lutajućih i nejakih sanjarija ne vidim. No s podučavanjem je kao i sa svakom praksom; oni koji o tomu uistinu misle uopće ne trebaju o tomu govoriti. Savjetnici – kako kaže poslovice – nisu oni koji plaćaju.

»Uvijek se govori odveć brzo«, govorio je čovjek od iskustva. »Odveć brzo i za sebe i za drugoga. No uzmem li kredu, i zapisujem li ono što govorim, i to je još uvijek odveć brzo. Da je sudbina htjela da u starosti trebam održati jedno od onih predavanja o kojima nitko ne govori, volio bih dljetom i u mramor uklesati misao velikanâ, a ponekad i svoju vlastitu; a svaki bi slušač imao svoju malu ploču, dljetu i čekić. Na taj bi način, jedini učenik, stara dama i vozač stare dame nešto naučili. Nije li zadivljujuće da i najprosječniji pijanist više pozornosti poklanja ljestvici u C-duru ili u F-duru no što je ijedan mislilac ikad pozornosti posvećivao misli nekoga drugoga, ili čak i vlastitog? Legenda kaže da Proteja treba zauzdati želi li se od njega nešto dobiti. Ali tko će zauzdati Proteja javnih predavanja? Možda nekoliko Vergilijevih stihova mnogo puta prepisanih i mnogo puta izgovoreni. Naši humanisti spašavaju misao. No isto tako, njihova spora metoda nije odveć daleko od moje mramorne ploče, mog dljetu i mog čekića.«

XXXV.

Svakome se dogodilo da je prisustvovao nizu predavanja. Onaj tko hoće biti poučen na taj način, i tko ne očekuje da će igdje drugdje naći pojmove što su mu tako izloženi, poduhvaća se junačke zadaće – promeće se, na sat vremena, u stenografa. Sve bilježi, vodeći računa samo o tome da valjano čuje i to prenese u valjane bilješke. Zatim cijelo predavanje prepisuje učisto, ne bez truda – treba priznati da taj trud rekonstruiranja zapošljava rasuđivanje više no išta drugo. Bilješke su spremne za nas i vraćaju nas na ono što je bilo; tako nas imaginacija ne može prevariti; misao u cjelini biva nam bliska; između te pretpostavljene misli i bilježaka koje će je točnije odrediti, naše razmišljanje zasigurno

biva na djelu; pronalazimo bez potrebe da stvaramo. Dodat ću da se čak i u stenografiji, zahvaljujući pravilnim i lakim pokretima, tijelo oslobađa a pozornost hita prema naprijed, kretanje duha biva slobodno i precizno. I to dostaje da bi predavanje uvijek bilo dobro za slušanje. No uz dva uvjeta – brzo pero dok traje predavanje, a potom uobličavanje. Kakvim učenicima predavanje učitelja odgovara, lako je znati.

Obrazovanje u osnovnoj školi rado se služi učiteljskim predavanjima; tako barem ambiciozni pedagozi koji ne poznaju zanat formiraju budućeg učitelja. No učitelj se formirana na posve drugi način, kroz vlastito iskustvo, kako mnogi ispravno misle; no nikako ne smije prezreti predavanja, jer postoji izaslanik apstraktne pedagogije, a to je inspektor. I to inspektor opterećen motrenjem, no ne motrenjem jesu li djeca nešto naučila, već trudi li se učitelj. Ako učitelj, pod budnim okom inspektora, potroši cio sat na višekratno ispisivanje uobičajenih riječi i jednostavnih primjera – kako se pristoji – pedagog će se zakleti da je zanat učitelja nekako odveć lak. Zato se održavaju budalasta predavanja iz povijesti i moralke – i drugih još budalastijih stvari – djeci koja ne razumije smisao riječi koje slušaju.

Shvatljivo je da učenik ne može redigirati; ne bi bilo loše predložiti mu da pismeno rekonstruira samo jednu rečenicu koju je čuo; no kad ima samo tridesetoro djece, za to bi bilo potrebno barem pola sata. Pedagog će se zakleti da napretka uopće nema, i to neće kriti. Osim toga, učenik nije sposoban hitro bilježiti. Stoga će dakle sva djeca sjediti prekrivenih ruku, očiju prikovanih za učiteljevo lice, pozorni kao pred kakvim mađioničarom. Taj izraz lica zavarava; nema bedastije osobe od slušača koji upija riječi i potvrdno kima glavom. Ali pedagog-inspektor ništa od toga ne zna; on je policajac koji je došao uvjeriti se da se učitelj pripremio za svoje predavanje. Posao nadzora čovjeka čini glupim i nezalicom; bez iznimke. Znam da mnogi inspektori cijelo vrijeme idu okolo, pokazujući pritom zadivljujući predanost; vrlo dobro, no time nimalo ne bivaju ljudi od duha. Žao mi je to reći, i rastužiti te valjane policajce, ali to treba reći. Treba reći da je svaka lekcija bez djetetova čitanja ili pisanja izgubljena lekcija. Treba reći da će na koncu ti brbljavi pedagozi onemogućiti ionako težak zanat, i da, usto, ništa ne spoznaju.

XXXVI.

Ako pedagoge ne privuče neki drugi plijen, dogodit će se da će učitelji znati mnoge stvari, a učenici neće više ništa znati. Ima samo jedan način kako u dječju glavu utviti pravopis i gramatiku – ponavljati i tra-

žiti da se ponovi, ispravljati i tražiti da se ispravi. Dijete će na ploči, pred svima, pokazati u čemu je pogriješilo, i s kredom u ruci će ponoviti sve konjugacije. Ako treba učiniti da razumije slaganje glagolskih pridjeva s imenicama, neće ispisati samo jedan primjer, pazeći pritom i na pravopis, već deset primjera; a svi će zapisivati u svoje bilježnice. Za takve vježbe treba vremena; možda će se potrošiti i cijeli sat za ispravljanje samo jedne rečenice. Učitelji glasovira neće se uopće čuditi što dijete u jednom satu nauči tako malo stvari. No pedagozi preziru tu ludu metodu, kakva se primjenjuje u svim radionicama. Neki je inspektor kazao nekoj učiteljici koja je deset pogrešaka ispravljala na dvadeset primjera: »Kad ćete početi s predavanjem?«

Održati predavanje znači govoriti držeći na oku trideset uspravljenih glava; znači lošim stilom izložiti pravilo glagolskih pridjeva; znači podnositi trud oko pozornosti, memorije, i grla, trud koji dobro poznaju govornici i predavači; znači trošiti glasnice i zaraditi glavobolju; znači osuditi sebe na to da u glavi zadržiš dva predavanja za jedan sat; mogao bih reći i tri predavanja za jedno jutro i dva za svako poslijepodne, kad bi se doslovno držalo instrukcija za koje se usuđujem reći da su okrutne. No ima dobrih knjiga; i kad bi djeca jedno po jedno čitala umjesto da samo slušaju, svaki bi sat ujedno bio i sat čitanja; a poznato je da je čitanje najteža stvar i preduvjet svake obrazovanosti, ma kako da ga se drži beznačajnim. Ali pedagozi motre; oni zahtijevaju rječito, poticajno, živahno predavanje. Trebate imati na umu da je to već iskušano. Poslije osam dana od učiteljskog predavanja ne ostaje praktično ništa, a poslije petnaest dana apsolutno ništa. Dijete na koncu nešto usvoji recitirajući, čitajući, više puta prepisujući. Svatko to zna; ali inspektor koji sjedi u razredu kao u kazalištu želi čuti dobro složen monolog, ili pak jedan od onih prema pravilima izvedenih dijaloga, kad dva ili tri djeteta izgovaraju obvezne odgovore što su unaprijed određeni. Zdrav bi razum međutim zahtijevao da inspektor nikad ne sluša učitelja, već da se brine samo o tomu što djeca znaju. Kad bih ja morao donositi sud o nekom razredu u kojemu se uči glasovir, htio bih slušati učenike a ne učitelja; a ako bi učenici znali ono što trebaju znati, učitelja bih ljubazno zamolio da me podučii pedagogiji. No već po ovoj primjedbi vidi se da nisam rođen kao Važan čovjek. »Ljudi od kvalitete znaju sve a da nikad ništa nisu naučili.«

XLI.

Učitelj koji je bio iskusan čovjek bezbroj je puta svojim mladim pomoćnicima ponavljao glavno – čitati i čitati. »Bilo da se radi o povijesti,

ili o fizici, ili o moralci, knjiga uvijek mora biti glavni učitelj, a vi njoj pomoćnici. Počnite podčinjavajući se knjizi, sami čitajući, razgovijetno, rječito, onako kako treba čitati; onda neka djeca ponovno pročitaju tu istu stranicu, i to više no jednom. Pazite na to da dijete ne čita preglasno; i neka se oni koji čitaju često mijenjaju kako biste pozornost održavali budnom. Priznajem da to nije zabavno; ali mi nismo tu zato da se zabavljamo.« Zahvaljujući toj strogoj metodi, u tom se kraju uopće nije moglo naći nekoga tko nije načitan. Ali zato su se inspektori onuda prešetavali.

Jednog su dana došla trojica odjednom, nastupajući prema važnosti svakog od njih, a s njima i stari inspektor. Mladi učitelj nije bio plašljiv; no ipak nije bio dostatno odvažan da klince natjera da sriču, da upozorava na izgovor dentala, guturala... Umjesto toga, na temelju onog što se čitalo – a bila je to povijest – stao je pripovijedati, i sva su ga djeca, ruku sklopljenih na knjizi, proždimala očima. Stigli su tako Normani na svojim lađama, i bitke, pljačke, pregovori, sklapali su se brakovi. I dobri kralj Rollon, i dragulji povješani po stablima, i dvorci i vazali, i progonstvo za progonstvom, ratne zastave i sjajni oklopi – prave operne kulise. Čak je nacrtao zemljovid Seine, a uz njezine krivudave obale, na nasipima, samo što se nisu vidjeli Normani što naokolo jure poput mrava, te drugi mravi pod uzburom. Djeci se jako svidio taj drukčiji način poduke, i može se vjerovati da su njihove oči bile rječite, upućujući dio priznanja i trojici moćnika.

»Živa poduka«, reče najstariji od trojice. »Baš sam to htio reći«, izrazi drugi svoje mišljenje; treći potvrdno kimne glavom. Nato će opet najstariji: »Djecu treba zainteresirati; u tomu je tajna.« Ukratko, učitelj je dobio mnoštvo komplimenata, a djeca su puštena kućama.

A evo što je te večeri stari učitelj rekao mladome: »Eto«, reče, »što poništava učinak cijela tri broja dnevnika *La Croix*, novina kojih se naši šefovi tako boje. I mislim da nije loše što ste pristali sudjelovati u zabavi za to troje stare djece; to su slabi ljudi, koji su se posvetili svojim bijednim počastima, umjesto da nauče zanat. Staroj djeci pristaje ono što pristaje djeci; ali, prijatelju, mladoj djeci pristaje ono što pristaje odraslim ljudima, a to je trud, pozornost koja nije unaprijed plaćena, kvrgavo umijeće koje će ploda dati kad za to dođe vrijeme. Sve lijepe stvari su teške, kako kaže poslovice; a onaj tko se znao samo zabavljati, nikad neće znati svirati violinu. Inače, ne bi me začudilo da vas je neki od tih seljačića danas malo prezirao, i mene, i ona tri gospodina; jer kod svojih roditelja neće naučiti mnogo cijeniti one što trguju užicima, ni one koji prikazuju uljepšane slike. A najvažnije nije u toj djeci pobuditi

inteligenciju, jer oni su vrlo lukavi, već je regulirati prema tiskanim tekstovima, koji su naša arhitektura i naša katedrala. Spomenik naspram spomenika; još točnije: spomenik na spomenik. Srećom, doba rječitosti je minulo.«

XLV.

Kad mi kažu za neku knjižnicu opće kulture, požurim pogledati knjige, vjerujući da ću u njima naći lijepih tekstova, dragocjenih prijevoda, sve blago Pjesnikâ, Političarâ, Moralistâ, Mislilacâ. Ali ništa; radi se o vrlo obrazovanim, i vjerojatno kulturnim ljudima koji mi pokazuju svoju obrazovanost. No kultura se ne prenosi i ne sažima se. Biti kulturn znači ići do vrela i piti iz sklopljenih dlanova, nikako iz posuđene zdjele. Znači ideju uvijek uzeti onako kako ju je uobličio njezin autor – radije neznan nego osrednji – dajući uvijek prvenstvo onome što je lijepo pred onim što je istinito; jer uvijek je ukus taj koji razbistruje prosudbu. Još bolje, odabрати najdrevnije lijepo, najpotvrđenije; jer moć prosudbe ne treba mučiti već primijeniti. Budući da je lijepo znak istinitoga, i u svakome prva instancija istinitoga, čovjeka ću upoznati u Moliërea, u Shakespearea, u Balzaca, a ne u nekom sažetom prikazu psihologije. Čak neću ni da mi se na deset stranica stavi ono što je Balzac mislio o strastima; stajališta genija pripadaju cijelom onom napola nejasnom svijetu što ga on opisuje; i iz kojeg ništa ne želim izdvojiti; jer bit mi se otkriva upravo zahvaljujući tom prijelazu iz jasnoga u nejasno. Samo trebam slijediti kretanje pjesnika ili romanopisca; ljudsko kretanje, pravo kretanje. Dakle, uvijek se vraćati velikom štivu; izbjegavati izvatke; izvadci služe samo tome da nas upute na djelo. I reći ću: na djelo bez bilježaka. Bilješka – to je osrednjost koja se priljepljuje za lijepo. Ljudskost odbacuje takovu gamad.

Isto vrijedi i za prirodne znanosti. Ne trebaju mi uopće najnovija otkrića; ona ne pridonose obrazovanosti; ona još nisu sazrela za čovjekovu meditaciju. Opća kultura odbacuje rane plodove i novosti. Vidim kako se naši amateri na najnoviju ideju bacaju kao na najnoviju simfoniju. Vaša će busola, prijatelji, vrlo brzo podivljati. Čovjek od zanata ima odveć prednosti preda mnom. Zadivljuje me, uznemiruje me i remeti onim neobičnim zvucima što ih uključuje u moderni orkestar, koji je ionako već preopterećen; već indiskretan. Mladi glazbenici prilično su nalik današnjim fizičarima koji nas obasiplju paradoksima o vremenu i brzini. Jer, kažu oni, vrijeme nije nešto jednočno, a ni nešto apsolutno; to vrijeme di za određene brzine; ali kad su brzine o kojima se radi slične brzini

svjetlosti, onda to više ne vrijedi. Stoga više nije očito da, kad se dvije točke susretnu, do susreta dolazi za obje točke u isto vrijeme. Tako je i s glasanjem patke u nekakvoj skitskoj simfoniji;³ to iznenađuje poput zvuka kojemu tu nije mjesto.

Tako bi me i fizičarski simfoničari htjeli začuditi; no ja ću začepiti uši. To je trenutak kad treba ponovno pročitati Tyndallova predavanja o toplini, ili Faradayeva sjećanja u vezi s elektromagnetskim pojavama. To je dokazano, to je pouzdano. Knjižnica o kojoj sam govorio morala bi nam u ruke dati takva djela. I ja vam savjetujem da, želite li biti ozbiljan fizičar za sebe, na velikom stolu otvorite neka sjećanja toga tipa i svojim rukama izvedete pokuse što su tu opisani. Jedan za drugim. Da, te stare pokuse za koje se kaže: »To je dobro poznato«, i to kažu oni koji ih uopće nikad nisu izveli. To je nezahvalan trud, s kojim nećete zablistati na nekoj večeri ljubitelja Sorbonne. No, strpljenja. Dopustite mi da deset godina provodim svoje grube radove i slijedim svoju zastarjelu lektiru, i ljubitelji Sorbonne bit će daleko iza mene.

LII.

»Podučavati moralu – kaže mladi profesor – nije lako. Svaka savjest pipka u mraku i u proturječju je sa samom sobom. A i doktrine se međusobno sukobljuju. A kad i ljudi što su o tim stvarima razmišljali trideset godina još uvijek dvoje, kako da mladim ljudima dadem nekoliko čvrstih i provjerenih načela?«

»A i meni se dogodilo«, kaže stari učitelj, »da držim predavanja u tri točke. Tad sam još bio mlad; imao sam glas i bio poletan; dječaci su sjedili ruku prekrivenih na klupi i očiju koje su pratile samo mene. Zavarale su me knjige; tada još nisam znao da taj tip pozornosti zaglupljuje. No svaki zanat podučiti čovjeka. Budući da su čitanje i pisanje očito ono što je najvažnije, i budući da za to treba vremena, postupno sam smanjivao svoje govorničke predstave; što je činilo dobro mom grlu i mojim plućima. Djeca su čitala povijest i prepisivala propovjedi. U tim sam esejima imao prilike otkriti više toga. Prije svega to da ništa bolje no bilježnica od šest franaka i naslovi ukrasnih slova ne budi ljubav prema učenju; te – što je zasigurno teže zamjetljivo – da pažljivo pisanje pobuđuje istinsku pozornost, koja zahtijeva opuštene mišiće, pokrete na koje smo navikli, misao koja se vraća unatrag i povezuje se, kao što čine međusobno povezana slova u pismu. Osim toga, pokušajte razmišljati

prekriženih ruku, to se uopće ne može; čovjek koji misli na neki način piše u zraku, rukom; no stvarno pisanje još bolje usredotočuje duh; on tada slijedi preciznu gestu, koja mu ne dopušta zalutati.«

»Istina je«, kaže profesor, »da se, govoreći, služimo mišljenjem, dok ga, pišući, obnavljamo.«

»A«, kaže učitelj, »ono što je dobro za odrasla čovjeka, još je bolje za dijete, zbog lakoće i podatnosti karakterističnih za tu dob. Možete pretpostaviti kako sam zaključio da će biti najbolje da spojim poduku moralke i učenje pisanja. No uz to sam došao do još nekoliko nevelikih otkrića, od kojih je glavno da je korisnije meditirati o nekom nepromjenljivom tekstu negoli beskonačno pratiti komentare. Razlog tomu nije mi baš jasan, osim što se primjećuje da riječi uvijek podižu nekakvu izmaglicu ili nekakav oblak neobičnih ideja, koje bavljenje jednom istom formulacijom u ishodu smanjuje; dok je riječi objašnjavati drugim riječima posve nešto drugo. Dakle, zahvaljujući nuždi, dao sam da se, kao obrasce pisanja, prepisuje najljepše, najsadržajnije, najpoznatije izreke koje sam uspio prikupiti, i to više puta.«

»Takve izreke naziva se Misli«, reče profesor, »i to možda uopće nije pogrešno.«

»Ja to vjerujem«, reče učitelj. »No ipak kroz takova iskustva na koncu sam shvatio gdje je pouka – shvatio sam da je ona u svemu i posvuda. Jer svatko je za bližnjeg pouka, i to nepogrešiva. Jacques sudi o Pierreu, a Pierre sudi o Jacquesu. Obojica to čine nepogrešivo. Kao što ljubomorni muškarac prosuđuje namigušu i pogađa sve njezine lukave i neprilične misli; i kao što namiguša pogađa sve ludosti ljubomornog muškarca, njegove pretpostavke i njegovo smiješno ponašanje. Kao što onaj kojemu je učinjena usluga odmjerava pobudu dobročinitelja; kao što dobročinitelj iskušava zahvalnost onoga kojemu čini uslugu. Zato da bi se oslobodio divljenja, reći ćete vi. Pa kad bi i bilo tako, zar ne vidite da oni vrlo dobro znaju ono čemu bi se trebali diviti, ono čemu se nikad ne bi mogli ne diviti? No ja bih radije rekao da zapravo žude za tim da se dive, samo što im to teško pada. Poput mjerača zlata koji ne dopušta da ga ista dekoncentrira; poput provjeravatelja slitine, koji će vam do u zrnce reći kolika je količina zlata, a kolika bakra. Tako je svaki čovjek i svaka žena učitelj i profesor moralke, od rođenja do smrti, uvijek nepogrešiv. Jedino otkriće što je čovjeku u toj sferi dostupno jest svijest o tomu da u sebe ispravi ono čemu prigovara u svojega bližnjega. Ostalo je tek laka i svima dostupna igra. Stoga bih svoje obrasce za pisanje sveo na dvije ili tri izreke poput ove: Ono što savjetuješ bližnjem, čini sâm.«

³ Autor vjerojatno aludira na Prokofjevu 5. simfoniju, tzv. Skitsku.

LIV.

Postoji samo jedna metoda koju treba pronaći, a to je oponašanje. Postoji samo jedna metoda za valjano mišljenje, a to je nadovezati se na neku drevnu i provjerenu misao. Ta je ideja primjer za sebe samu, ono što potiče razmišljanje. Jer ona najprije izgleda posve obična i prilično beznačajna; ali isto tako ona je uistinu poznata samo onome koji ima običaj često gledati iza sebe; i ako iznova prijedemo put što vodi od mitova do ideja i još drevniji put što vodi od idola do mitova, tek ćemo onda zapravo shvatiti ideju, i to kako su ljudi susljeđujući se mislili kao da misle unutar jedne iste misli, sve dok napokon nisu dotaknuli i rasvijetlili neosjetilni svijet stijena, kovina i vjetrova.

Tomu oprečna ideja naravno nudi protudokaz, budući da je bliska onima koji nisu humanistički obrazovani i koji improviziraju na temelju novih činjenica; a ta druga ideja, na prvi pogled prilično sjajna, kad je se promotri izblize, nejaka je i šuplja. Prepoznao sam je u onih bedastih pedagoga kojih se učitelji ne mogu osloboditi. Jer oni, između ostalog – što je vjerojatno jednako tako bedasto – kažu da je izvornost djeteta dragocjenija od svega, i da se treba čuvati toga da mu se nameće mišljenje, već da ga, nasuprot tomu, treba pustiti da sanjari pred praznom stranicom, tako da ono što će napisati bude spontano i njegovo, a ne nešto što je nametnuo učitelj. A ono što će napisati – također prepušteno njemu samome – bit će upravo opće mjesto, kao što učenik koji je trebao opisati neki stari toranj nije zaboravio »od vremena pocrnjelo kamenje«, a mogao je jednim pogledom vidjeti da je taj toranj svjetliji od zgrada koje ga okružuju; iz toga je vidljivo da uvijek zamjećujemo posredstvom ideja koje imamo, drugim riječima, da sredstva izražavanja tiranski upravljaju mišljenjem.

Na osnovi toga vraćam se svojoj ideji, a to je da djetetu treba pomoći, upraviti ga, privesti ga svijesti, te da će ga se na taj način na koncu osloboditi od vlastitih misli, što je rijetka stvar, dragocjena utoliko što će vrijediti za sve, poput nekog Homerova stiha. Dosta je da pokušate – u vezi s nekim pismom, nekom pričom, nekim opisom – mladog autora potaknuti i usmjeravati njegovo istraživanje, pozvati ga da više puta razmotri stvari o kojima treba pisati, da ga se uputi da više puta pročita i ponovi dobre uzore na istoj temi, i da, uzimajući skupinu po skupinu riječi, razmotri rječnik kojim će se služiti; vidjet ćete kako se tada pojavljuje nova zamjedba, iznijansirano izražavanje nekog osjećaja, i na koncu prve oznake stila; i što mu više budete pomagali, dijete će biti inventivnije. Umijeće učenja svodi se dakle na to da se dugo oponaša i dugo prepisuje, kao što znaju i najbeznačajniji glazbenik, i najbeznačaj-

niji slikar. A onima koji znaju vidjeti, pisanje pruža onu važnu istinu; jer način pisanja loše podučениh uvijek je sličan, a razlike – ako ih ima – pripadaju u ekstravagantno ili u slučajno; nasuprot tomu, pisanje kultiviranog čovjeka tim je više njegovo navlastito što je bolje podčinjeno nekom zajedničkom obrascu.

LVII.

Uvijek žurimo zaključiti da je neka narav valjana ili loša, i da obrazovanje ništa ne mijenja. Slažem se da obrazovanje neće crvenokosoga učiniti crnokosim, i da neće spriječiti da mu se kosa kovrča. I slažem se da takove stvari mnogo govore. Pred nama je zlaćasta put, crna frizura, žute oči, ljupki oblici, slaba mišićavost – na neki način u tomu je opisan cio jedan život; svi postupci, sve strasti, sve misli bit će te iste tamne boje. Isto tako, netko će drugi biti ružičast, crven ili plav u svemu što kaže i misli. I najmanja gesta izražavat će narav i jednoga i drugoga. No to treba voljeti; upravo to – plavo ili crnokoso, sangviničko ili jetko – upravo to će biti ljudsko, moćno i slobodno; što bi i moglo biti? Nije dan čovjek ne postoji i ne djeluje po vrlini bližnjega.

Isto je tako fikcija htjeti da se netko rodi obdaren svim vrlinama, tako da ga samo treba pustiti živjeti. Volio bih da mi se opiše tip čovjeka koji će, zahvaljujući svom osnovnom raspoloženju i boji svojih očiju, biti siguran od ljubavne ludosti, ili od zavisti, ili od beznađa. Naprotiv, oni za koje se kaže da su obdareni, ako ih se ne usmjerava, često se pokvare, i to brže od drugih. U svakom ljudskom tijelu moguće su sve strasti, moguće su sve pogreške, i jedne druge umnažaju ako tomu naruku idu neznanje, prigoda i primjer; istina, to biva uvijek prema formuli jedin-stvenog života, kakav je svačiji život. Ima onoliko načina da se bude zločest i nesretan koliko ima ljudi na zemlji. No isto tako za svakoga postoji mogućnost spasa, i to baš za svakog navlastito, spas koji je iste boje puti i istoga izgleda. Bit će odvažan, milostiv, mudar – po djelima vlastitih ruku, po pogledu svojih očiju. A ne po djelima vaših ruku, niti po pogledu vaših očiju. Neće biti savršen na vaš način, već na svoj. Nema što činiti s vašim vrlinama; već će od onoga što je u njemu možda mana i strast u sebi učiniti vrlinu. Zar se često, i s razlogom, za nekoga ne kaže da su ga upropastile njegove vrline, pogrešan način na koji ih je koristio?

Spinoza je težak učitelj. Ipak, i ne razumijevajući ga do kraja – od čega možda treba i odustati – u njemu ćemo naći, izraženo na gotovo nepodnošljiv način, da je vrlina junačko samoljublje, što treba razumjeti kao tvrdnju da se niti jedno biće ne može iskupiti savršenstvom dru-

goga; već treba od vlastite pogreške učiniti istinu, a od svoje srdžbe, indignacije, i svoje ambicije – širokogrudnost. Ona ista ruka koja zadaje udarac, može pomoći; ono isto srce koje mrzi, može ljubiti. Često čujemo kako se nekom buntovnom djetetu kaže: »Zašto nisi kao tvoja sestra koja je dobra?« Jednako bi mu se tako moglo savjetovati da bude plav i debeo kao njegova sestra. Ići ću tako daleko da kažem da je ljepota vlastita svakom biću, i da proizlazi iz sklada koji je samo njegov; jer ne postoji formula ljepote, i često sam znao zamijetiti da crte lica, koje bi po uobičajenom pojmu ljepote trebale biti lijepe, lako mogu postati ružne – od straha, zavisti ili zloće. Moglo bi se čak reći da se ružnoća bolje vidi u crtama lica koje bi lako mogle biti lijepe, jednako kao što tvrdoglavost i predrasude više šokiraju kad se radi o snažnom duhu za koji bi se reklo da je obdaren. No što je to obdaren duh, ako popušta iskušenju da se svidi ili da laska? A što je loš duh, ako je sposoban sve razumjeti? Dosta je da pokaže težnju razumijevanju, i odmah je u redu. Ne za sutra; no gdje je duh koji je danas u redu za sutra? Svatko lako griješi; možda lakše onaj koji misli da mnogo zna. Upravo na taj način trom duh koji umišljanje zamračuje, često zastranjuje. Ma kamo pošli, i jedan i drugi idu na vlastitim nogama, a ne na nogama bližnjega.

LIX.

Više puta mi se dogodilo da misle kako propovijedam da je – u stanju u kakvom je danas osnovno obrazovanje – mudro ograničiti se na to da se podučava čitanju i računanju. Jedan od mojih razloga jest to što prirodne znanosti, kad im se pristupa posredstvom malih primjera iz samoga iskustva, ne prosvjetljuju duh ništa više no empirija zanatâ, i da bi stoga bilo potrebno početi s onim znanostima koje su poznate od drevnih vremena, u kojima je ključ za sve ostale. No da bi se moglo predočiti stvarne poteškoće što ih predstavlja ta metoda, koja je dosad malo prakticirana, iznijet ću neke pojedinosti pokusa koji sam zbiljski izveo. Bilo je to prije rata; osjećalo se da najnapredniji narodi raspolažu golemim viškom slobodnog vremena i bogatstva; i to je bilo istina. Mislilo se da imamo vremena da se te rezerve ljudski rasporedi i spriječi da ih se zlorabi na znani nam način. Ali dokolica i dosada, plodovi blagostanja, otišli su predaleko.

U to sam vrijeme imao priliku okupiti desetak djevojčica i njihovu redovitu učiteljicu te ih podučiti osnovama mehanike i astronomije, ne zato da bi mogle ispravno odgovarati na nekom ispitu, niti zato da bi mogle čavrljati o kometu i o dvostrukim zvijezdama; po strani sam osta-

vio ideje i sve tehničke izraze. Htio sam ih navesti da s razumijevanjem promatraju nebeske stvari; gotovo sam u tomu uspio. No dok su one bile podučavane, učio sam i ja, i to stvari za koje bih svakome preporučio da o njima razmišlja.

Ono što upada u oči čim se jezici oslobode, čim mali učenici više ne strahuju od prigovora ili ismijavanja, jest da izgovaraju mnoštvo stvari koje izgledaju isprazne ili bedaste stoga što brkaju značenja riječi. Isto tako, da i najjednostavnije pojmove treba često izbliza razmotriti, odnosno, drugim riječima, da za učenika poteškoća gotovo nikad nije u onome u čemu je profesor očekuje. Ja sam ustanovio da je jedna od tih curica, koja je kasnije posvjedočila svoju pozornost i svoju sposobnost, htjela sjenku jednog štapa postaviti na sunce. Budući da u taj sat sunce nije dopiralo u sobu u kojoj smo se nalazili, trebalo je zatvoriti prozorske kapke, donijeti svjetiljku, i djevojčicu poučiti pokusom. Poteškoća u takovim slučajevima nije u tomu da se izbjegne nasmijati joj se – to se samo po sebi razumije, ako niste najgori primitivac – već da se postigne da joj se ne smiju njezine male drugarice.

A sad ću reći u čemu je najveća poteškoća – izbjeći nemir i nered. Kad dijete nešto shvati, u njemu se dogodi nešto zadivljujuće. Ako je oslobođeno strahopoštovanja i respekta, vidjet ćete ga da ustaje, da ideju oslikava krupnim gestama, i da se odjednom od srca smije, kao sred najzabavnije igre. Nasuprot tomu, ako dijete nije razumjelo, vidjet ćete da je ozbiljno, nepomično, ukratko tužno, i da uz to pokazuje sve znake onoga što mi pedagozi nazivamo pozornošću. No čim mu na um padne neka misao, ona mora izići na vidjelo; učenik će je dobaciti ne obazirući se na učiteljeve fraze, remeteći misao drugih, povlačeći sve njih za sobom, ili istjerujući neki novi plijen za kojim će svi pojuriti; tako da ćete se morati pomiriti s raspojasanošću. Divan li je naš zanat; divna li je to gimnastika i za učitelja. Da. No nemojte smetnuti s uma da je tih mojih djevojčica bilo najviše deset, a s njima je bila i njihova učiteljica. Da ih je bilo šezdeset, a ja posve sam pred njima, u jednoj ruci držeći Zemlju a u drugoj Sunce, zar ne bih promukao i otupio nakon manje od četvrt sata? Odatle dogmatizam i dresiranje duhova. To pokazuje da mnogo toga treba mijenjati u našim školama želimo li da u njih zajedno sa znanostima uđe i Republika.

LXIX.

»Na prvome mjestu grčki«, to je moj odgovor svaki put kad me se pita za savjet u vezi s intelektualnom pripravom, bez obzira na pred-

met. Imate li na umu matematiku ili fiziku, povijest ili moralku, politiku ili ekonomiju, ili jednostavno zadovoljstvo mišljenja, najprije ću vam reći: »Prvo grčki.« Naravno, hranim se ja i modernim autorima, no početak svega, čisti početak, uvijek sam nalazio i uvijek nalazim u Homeru i Platonu. Kažu mi da latinski, njemački, engleski mogu sa sobom donijeti kulturu, stil, građu za istraživanje. Slažem se. Ima više putova, više ljepota, pa čak i više jasnoća. Ja sam više sam nekako Kimerijac⁴ i volim naše magle i naše kiše. No često nailazim na neku vrstu barbarске neprofinjenosti u onim mislima koje grčki nije pročistio; a u čistih Latina od kulture osjećam jednu drugu neprofinjenost, juridičku.

Antička Grčka bila je otok nepodložnosti slijepoj vjeri. Prije slavnih mudraca ne vidim ništa doli slijepo vjerovanje; poslije njih – fanatizam, cvijeće vjere, sveci. Mi smo sačinjeni od svega toga. Naša mi se duhovna građa sviđa, a i nemam izbora. No u starim Grcima nalazim model pomirenosti sa sobom, što nam ga predstavlja kiparstvo toga doba. Još ćemo bolje u Platonu, a još bolje u Homeru vidjeti atleta kako juri, ne zna se da li čovjek ili bog. Ono zadivljujuće u toj umjetnosti, u toj misli, u tom stilu jest da čovjek posve i s radošću prihvaća svoj položaj čovjeka, i da – tražeći savršenstvo ponad sebe – on i opet nalazi čovjeka i neku vrstu besmrtnog atleta. To je pomirenje duše i tijela, kako je kazao Hegel.

Poslije toga vidim samo lijep no zaludan napor čovjeka da preskoči svoju sjenu, ambiciju duše koja nas, praveći se da prezire strasti, prepušta raspoloženjima. To znači mišljenje mišića zamijeniti mišljenjem želuca. Ljudski je rod, u tom malom dijelu Europe, od ljepote prešao na uzvišeno. U uzvišenome postoji sjenka nesreće. Stari Grci su bili nesretni po svojim zločinima; no to je pravedno. Moderni ljudi izmislili su bivanje nesretnim po svojim vrlinama. Vječni Odisej izbavio se iz takove pustolovine, kao i iz tolikih drugih. No shvatit će se zašto onome koji se upušta u pogibeljan zanat mišljenja kažem: »Iskoristi cjelokupan polet; vrati se počecima našeg duha. Nazuj grčke sandale.«

Nevjerovanje je lijepa pobuda. Bez nevjerovanja, vjera ne bi bila poznata. Treba iznova proći tim putem, ne jednom već tisuću puta. Misao je kao civilizacija. Treba poći od glupa vjerovanja; izmaći se od toga, i to uvijek, jer čovjek je uvijek jednako sazdan – utroba, srce i glava. A ima i jedan egipatski poticaj svih naših misli, kao što u čovjeka kojega je obuzela neka misao vidim egipatsko lice. Tomu treba slijediti grčko lice sa zadivljujućom nagošću koja je nalik Talesovoj geometriji. Zatim svetac s vitraža. Samo, divni moj prijatelju (tako je govorio

Sokrat), dobro pazi da zajedno sa svojom dušom izbaviš taj posve nag duh koji ti je potreban da bi trčao brzo kao što povijest juri. Jer nije sve rečeno, ili točnije: ono što je rečeno više se ne računa. Sve je novo. Pogledaj kako su ti dobro opremljeni duhovi izgubljeni u svojoj fizici, u svojoj politici, u svojoj ekonomiji, u svojoj moralci. No Tales, Solon, Platon – kad bi se vratili među nas – i u tomu bi uvijek vidjeli iste probleme i uvijek istu dvosmislenu sibilu. Podjarmljeni i grčeviti mislioci. Grčki je Olimp pobijedio bogove životinje. Lijep simbol. No uvijek treba iznova počinjati. Ne odbacuj svoju grčku gramatiku.

LXX.

Kad čitam Homera, družim se s pjesnikom, s Odisejem i s Ahilom, družim se i s mnoštvom onih koji su čitali te epove, s mnoštvom onih koji su samo čuli za pjesnikovo ime. U svima njima i u sebi čujem ljudsko, čujem ljudski korak. Svakodnevnici govore tu potragu za čovjekom, to istraživanje i to kontempliranje čovjekovih znakova naziva lijepim imenom humanističkih znanosti. Kad se suočimo s tim znakovima, epovima, glazbom, slikama, spomenicima, izmirenje ne treba tek ostvariti, ono je već ostvareno. No pravimo se da vjerujemo da je ljudsko društvo daleko od toga da bude činjenica; činjenice su Francuska, Engleska, Njemačka.

Zauzmite odmah taj položaj; utvrdite ga. Nađete li na nekog pukovnika mnijenja (čuvara korektnih mnijenja) pitajte ga običava li voljeti ili samo poštivati činjenice. Ne. O činjenicama treba voditi računa; što više, na njih treba dobro paziti. A, nasuprot tomu, poštivanje i kult nekako sami od sebe vode idejama koje možda uopće ne postoje, no koje bi morale postojati, kao što su hrabrost, pravda, umjerenost, mudrost, i ako tim pukovnicima mnijenja (čuvarima korektnih mnijenja) dopuštamo da nam svoje bijedne policijske prisile prikazuju kao članke moralnog zakona, to je stoga što ne poklanjamo dostatno pozornosti svojim vlastitim mislima. Rekao bih čak da premalo pozornosti poklanjamo i mislima onoga tko nam proturječi; jer svaki čovjek, u svakom trenutku, ravna se prema onome što bi trebalo biti, i ničemu drugom ne pridaje nikakve vrijednosti.

No treba reći – čovječanstvo ipak postoji; čovječanstvo je činjenica. Razmišljajući o stvarima kao prirodoznanstvenik, Comte je na koncu spoznao to veliko biće, odveć veliko čak i za naš pogled; baca nam u lice to zadivljujuće otkriće, kazujući da je čovječanstvo najstvarnije, najživlje od svih poznatih bića. Te su riječi imale velikog odjeka; no koja je tajna policija podigla debele zidine? Ne manjka sociologa, koji se,

⁴ Starogrčko ime za narod koji je nastanjivao maglovite stepe sjeverno od Crnoga mora.

štoviše, nazivaju Comteovim učenicima. Ne poznajem niti jednog koji bi samo i izložio tu veliku ideju; svi je odbacuju, svi je jednom gestom pometaju. Učenik koji bi je htio uskrsnuti odmah bi na licu svojeg učitelja koji ga uči misliti zamijetio znake nestrpljenja, a ubrzo i ljutnju. Pustite me da se divim toj plemenitoj vrsti, koja sebi ne može oprostiti što je zatajila.

Evo tog nauka ukratko. Comte je najprije zamijetio da suradnja u sadašnjici nikako nije dostatna da se definira društvo. Društvo čini veza između prošlosti i sadašnjosti. No još uvijek ne činjenična veza, veza kakva je veza među svim živim bićima; čovjek s čovjekom ne čini društvo stoga što nasljeđuje od čovjeka, već stoga što komemorira čovjeka. Komemorirati znači oživjeti ono što je veliko u mrtvima, i to u mrtvim velikanima. Znači što je moguće više prisposodobiti se tim pročišćenim slikama. Znači obožavati ono što su mrtvi htjeli biti, što su bili u rijetkim trenucima. Velika djela, epovi, spomenici, kipovi – predmeti su kulta. Himan mrtvim velikanima nikad ne prestaje. Nema pisca ni govornika koji za sebe ne traži mjesto u sjeni tih velikana; svaki redak ih – i ne htijući – priziva onim obilježjima ljudskog duha koji su utkani u sve jezike. I čovjek jest čovjek po tom kultu. Uzmite da zaboravi ta velika sjećanja, te epove, taj kitnjast jezik; pretpostavite da se ograniči samo na to da misli na sebe, na svoje polje, na krike uzbune i bijesa, na ono što tijelo proizvodi pod pritiskom stvari koje ga okružuju, eto ga gdje se prometnuo u životinju, koja traži pašu, koja pred preprekom zuji kako čine muhe.

Čovjek misli čovječanstvo, inače ne misli. »Sve veća težina riječi mrtvih«, kaže otprilike Comte, »neprestance sve bolje i bolje ugađa našu nepostojanu egzistenciju.« To morate dobro razumjeti. Naše mišljenje nije drugo doli stalno komemoriranje. Ezop, Sokrat, Isus u svakoj su našoj misli; postupno i drugi uzlaze na nebo ljudi. I najsitnija mrvica misli stavlja se na žrtvenik. Epovi, prisposdobe, slike, djelići slika, čovjekovi tragovi u kamenu i drugim materijalima, sve te zagonetke predmet su našeg mišljenja. Ne postoji nacionalna misao; mislimo u najširem društvu. Izravno ili neizravno neprestance razgovaramo s velikim sjenkama kojih su djela, kako kaže pjesnik, tvrđa od mjedi. To društvo ne treba tek izgraditi, ono se gradi; ono povećava blago mudrosti. A carstva prolaze.

LXXI.

Dugo sam grčki pretpostavljao svemu ostalome, zbog Platona, kojemu jednaka nema. Sada sam sklon misliti da je za duh latinski još bolji.

On nam je bliži; to je naš jezik u svom prvotnom stanju; već nam oblik riječi na to ukazuje. No upravo zbog toga latinski nas najdublje pogađa, i još nas bolje disciplinira; ne idejama, već oblikom, koji je izravno povezan s našim životom; jer gesta, stav, strasti, i napokon sva gimnastika naših mišića izravno su povezani s govorom; zato one snažne elipse, oni mostovi od jedne prema drugoj riječi, one vergilijevske zagonetke što poput geste dovršuju naše misli, onako kako je to u govoru naših seljaka. Svatko iz iskustva znade da njegove istinske misli najprije imaju provincijski akcent; što se mene tiče, ja razmišljam na jeziku normandijskog seljaka, ne građanina. Te misli potječu izravno iz zemlje, i nose nadu. Kako sam često znao reći, grčki nas više uči, ali nas latinski bolje priprema.

Latinski poznajem dostatno da bih mogao poštivati dobrog latinista, pa čak i definirati ga. To je čovjek koji svoju pamet uopće ne koristi onoliko koliko bi čovjek mislio, ili je barem ne koristi prenapregnuto; i ja se divim tomu kako on po gramatičkim pravilima i navlastitom značenju riječi dolazi do smisla. Kad pamet, uvijek dostatno ingeniozna i ambiciozna, naiđe na neki problem sintakse, to može biti teška lekcija; na taj nas se način podsjeća da moramo misliti oslanjajući se na klasično naslijeđe, hoću reći na ljudske i posvećene znake, a ne po vlastitoj fantaziji. A to je ono što će naši apstraktni mislioci uvijek smetnuti s uma, jer uopće ne poznaju književnost. Ono što moramo razumjeti nisu ideje, već predmeti i znaci; a znaci su ljudski predmeti. Čak bih rekao da nam predmeti kao što su sunce, mjesec, rijeka ili lipanjske ruže dopuštaju odveć slobode, jer odveć označuju; odatle neusredotočene sanjarije, ili apstraktne misli; nasuprot tomu, ljudski je znak svet; sebi navlastitom magijom on me – blizak i stran – svodi na svoju formu; onako kao ja hoću, i to dobro osjećam, ali ne onako kako znam. Ono što je strano nikad neće biti valjano shvaćeno, jer se, nažalost, mora objasniti, pa se tako gubi, i za se i za me. Na sreću Tacit je nepromjenljiv znak, i samo znak. Svako umjetničko djelo zaustavlja i fiksira duh neodoljivim znakom koji jest ono samo; no, kad je riječ o pisanim stvarima, latinski – za Francuza – ima tu prednost da nas zaokupi izravnom sličnošću, koju najprije treba zanijekati, a potom iznova pronaći.

Iz ovih se napomena može razumjeti ono što pokazuje iskustvo, a što je na prvi pogled sablažnjivo – to jest da engleska ili njemačka inačica nipošto ne može zamijeniti latinsku verziju. Ja bih prije svega vodio računa o tome da pučki način govora jest ono što nam pruža ključ za moderne autore, ono što nam ne dopušta pitati se o doslovnom smislu; iz čega proizlazi da smo zapravo u hajci na smisao, što je igra koja nije

dobra ni za koga. Isto bih tako rekao da moderne misli ne nose onoliko nade koliko nose drevne; lakše ih se pobija no što ih se nastavlja; iz toga proizlazi da u čitanju Shakespearea ili Goethea ima stanovite tuge, hoću reći u čitanju nečega što je za nas, s obzirom na to gdje se mi nalazimo, već dovršeno. Moderni svijet, ako se polazi od njih, ne otvara se dostatno široko.

S francuskoga preveo Danijel Bučan

Kriza u obrazovanju

HANNAH ARENDT*

I.

Opća kriza koja je posvuda i gotovo u svakoj sferi života zadesila moderni svijet, različito se manifestira u svakoj pojedinoj zemlji, uključujući različita područja i poprimajući različite oblike. U Americi je jedan od njezinih najkarakterističnijih i najsugestivnijih aspekata rekurantna kriza u obrazovanju koja je, barem u posljednjem desetljeću, postala politički problem prvoga reda, o kojemu se gotovo svakodnevno izvještava u novinama. Da budemo sigurni, ne treba biti osobito maštovit da bi se otkrile opasnosti stalnoga progresivnog opadanja elementarnih standarda diljem školskoga sustava, a ozbiljnost te nevolje primjerenom su ocrtali bezbrojni uzaludni napori prosvjetnih vlasti da se spriječi njezino daljnje širenje. Ipak, uspoređi li se ta kriza u obrazovanju s političkim iskustvima drugih zemalja u 20. stoljeću, s revolucionarnim previranjem poslije Prvoga svjetskog rata, s koncentracijskim logorima i logorima za istrebljenje, ili čak s dubokom nelagodnom koja se, premda suprotno od pojava blagostanja, širila cijelom Europom još od kraja Drugog svjetskog rata, donekle je krizu u obrazovanju teško shvatiti onoliko ozbiljno koliko ona to zaslužuje. Doista je izazov smatrati je lokalnim fenomenom, nepovezanim s većim problemima stoljeća, pripisujući je određenim svojstvenostima života u SAD-u kojima bi se teško mogao pronaći pandan u drugim dijelovima svijeta.

Ipak, da je to bilo tako, kriza u našem školskom sustavu ne bi postala političko pitanje niti bi prosvjetne vlasti bile nesposobne riješiti ga. To u ovom slučaju svakako obuhvaća više od zbnjujućega pitanja zašto Johnny ne zna čitati. Povrh toga, uvijek je izazov vjerovati da imamo

— Bordura: Crnohumorni citati —

STABLO

Stablo je nešto vrlo lijepo, na groblju. Reklo bi se, lijes koji raste.

Pierre Doris

AUTOPSIJA

Liječnik je mojemu djedu rekao: »Niste bolesni. Autopsija će pokazati da sam imao pravo.«

Coluche

* Hannah Arendt (1906.-1975.), njemačka filozofkinja židovskoga podrijetla, najznačajnija teoretičarka totalitarizma u 20. stoljeću. Njezina je kritička analiza nacizma i bolševizma u knjizi *The Origins of Totalitarianism* paradigmatsko djelo za sve studije o ideologiji, politici i kulturi totalitarnih poredaka modernoga doba. U Europskom glasniku br. 5/2000. objavljen je njezin glasoviti esej *Eichmann u Jeruzalemu: izvješće o banalnosti zla*.